

23.7x27.01	1/2	60 עמוד	הארץ - גלריה	04/12/2020	75372443-5
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונות - 80790					

הרצל אמר

בספרו החדש על חוזה המדינה, האינטלקטואל השמרן יורם חזוני לא רק נצמד למיתוסים וממחזר טיעונים, הוא גם מפרש באופן מגמתי את משנתו. "מדינה יהודית" הוא דוגמה מובהקת לאופן שבו מנוכסים הרעיונות והעבר לצרכים פוליטיים ואידיאולוגיים בהווה

אליצור בראש סגל

בספרו החדש, "מדינה יהודית: הרצל ואתגר הלאומיות", האינטלקטואל השמרן יורם חזוני מבקש להציג את תיאודור הרצל כהוגה דעות חשוב, המתווכח עם הפילוסופיה של מחבר "האמנה החברתית", הפילוסוף ואיש המאה ה-18 ז'אן ז'אק רוסו. הפרשנות של חזוני בעייתית מאוד, בלשון המעטה, אולם היא מספקת הודמנות לשוב ולבחון לאורה את דמותו המרתקת של הרצל ואת השימוש שנעשה בה לצרכים פוליטיים.

הרצל, יליד 1860, היה מחזאי לא רע ומחזותיו היטיבו לשקף את חייו הפרטיים ואת אירועי התקופה. כך, למשל, במחזה "הגטו החדש" מ-1894 בא לידי ביטוי העניין ההולך וגובר של הרצל בבעיות הנוגעות לגורלם של היהודים באירופה, והדמויות שברא היו מוכרות לו היטב מהעולם היהודי של וינה (שבה גר במשך שנים) ודומות לו ולמשפחתו. כמחזאי, הנע בין האישי לפוליטי, היטיב הרצל לצייר גיאונוסים בהתנהגויות של בני אדם ולאפיין את הפוליטיקה המקומית והגיאופוליטיקה של התקופה. ואולם, הדרמה הגדולה חלה בשנות ה-30 בחייו, אז עבר לשמש גם כמפיק של הפוליטיקה היהודית והפך את העולם לבמה.

בהשראת הפוליטיקה הצרפתית והגיאנוסים שלה, שנחשף אליהם בפריז כעיתונאי המסקר את הפוליטיקה המקומית, הפיק הרצל ב-1897 הצגה על מדינה בהתהוות, שראשיה נפגשים בקונגרס הציוני העולמי הראשון, שהתקיים באולם קווינז' בבוז' שבשווייץ. בחוכמה ובתעוזה לא מעטה פעל הרצל מתוך הנחה שמשחקי הפוליטיקה הללו יכולים לקרום עור וגיי דים ולהביא לכינונה של מדינה בפועל.

כישורי ההפקה של הרצל בשנותיו האחרונות, ששילבו בין דמיון לעיצוב של המציאות, מעוררים התפעמות, אפילו הערצה. ואולם, אין בהם די כדי להפוך אותו להוגה דעות פוליטי חשוב. זו תהיה טעות לומר שהרצל היה פילוסוף, וקשה להצביע על משנה שיטתית אחידה בכתביו וביומניו. על פי רוב, בלי לכלול את "מדינת היהודים", אגרותיו ויומניו, הוא הציג רעיונות באמצעות סיפורים ומיחות, שבהם הדמויות מביעות בדיאלוגים עמדות, לעתים מפותחות יותר ולעתים מפותחות פחות. בכתבים אחרים ובהתנהלותו הפוליטית ירה הרצל לכל הכיוונים ונקט את העמדה הפרגמטית הנכונה לזמן ולמקום. אם, למשל, נצייר סקאלה שבקצה האחד שלה ניצבת פרטיקולריות יהודית ובקצה האחר אוניברסליות כללית, יהיה קשה למקם את הרצל בנקודה יציבה עליה. אפילו בשליש האחרון בחייו, כשהיה שקוע בפעילותו הציונית, נע הרצל לאורך הסקאלה, מקוטב אחד למשנהו.

לכן, בשעה שקוראים את ספרו של חזוני מתעוררת השאלה, כבר בפתיחה ועד העמוד האחרון,

מדוע הוא מבקש להציג את הרצל כהוגה לאומי שמרן, בשעה שברור לכל מי שמכיר את הביוגרפיה האישית והאינטלקטואלית שלו כי תיאור כזה חרט טא למציאות. חזוני, למשל, נצמד למיתוסים שהופרכו זה מכבר וממחזר במפתיע את הטענה שעל פיה פרשת דרייפוס היתה האירוע המכונן, שהפך את עולמו של הרצל, ואת אף על פי שרבים, ובהם שלמה אבינרי, כבר הפריכו אותה אחרי שביחנו את יומניו המפורטים ואת כתבותיו ומאמריו מאותה התקופה.

ואולם, הבעייתיות בקריאה של חזוני באה לידי ביטוי בעיקר סביב הביקורת של הרצל על הגותו של רוסו. כדי להצדיק את המדינה, רוסו מתאר בספרו "האמנה החברתית" תהליך של היווצרותה. לדבריו, זהו תהליך המתחולל מרצונם החופשי של בני האדם, אינדיבידואלים, המגיעים יחדיו להסכמה ביניהם – כלומר, לאמנה, המאגדת אותם לקבוצה אחת, שבמסגרתה נבחרת הנהגה. על פי הפרשנות הרווחת, רוסו לא ראה בתהליך זה סיפור אמיתי מהעבר, אלא אמצעי ספרותי-רטורי להצגת יחסי הכוחות בחברה והגדרת היחסים בין האזרחים לשלטון. במילים אחרות, הוא ראה באמנה החברתית מודל פילוסופי-תיאורטי, המאפשר הצדקה נורמטיבית לשלטון.

הרצל לרוב לא התעמק בשאלות פילוסופיות מהותיות. הוא למד קצת פילוסופיה במסגרת לימודי המשפטים שלו, אולם הוא לא היה מומחה לפילוסופיה פוליטית או להיסטוריה של הרעיונות. והנה, באופן חריג, בשער האחרון של ספרו "מדינת היהודים", שיצא לאור ב-1896, הוא בחר להתווכח עם תיאוריית האמנה החברתית של רוסו ועם סוגיות הקשורות לתורפה המוסרי וסמכותה של ההנהגה. הרצל, בדומה לרבים אחרים, לא עמד על טיב התיאוריה שמאחורי רעיון האמנה החברתית. הוא הסיק שאם תיאור הקמת המדינה של רוסו מציג את הדרך הראויה היחידה להקמתה של מדינה, אז לשלטון יש הצדקה מוסרית רק אם מבחינה היסטורית העם באמת התאגד קודם לכן ובחר בו מתוך רצון חופשי. הרצל חשש שאם זו ההצדקה המוסרית היחידה לכינונה של מדינה, אז לא ניתן להצדיק את תוכניתו המעשית המדינית ב"מדינת היהודים", שבה ההנהגה קודמת למדינה או בחירתה על ידי העם.

הקונגרס, על פי התוכנית של הרצל, ביקש להקים בפועל מדינה, בלי שנבחר או קיבל אישור לכך. למעשה, היתה זו תוכנית שעל פיה ההנהגה מקבלת על עצמה את האחריות על גורלו של העם היהודי. בגלל הקושי התיאורטי הזה נסמך הרצל על סוג אחר של אמנה להצדקת היחסים בין השלטון לנתיבינו, שעל פיה ההנהגה ממנה את עצמה ל"גסטור", שומר, מעין אפוטרופוס, מתוך הנחה שהיהודים נרדפים לכך הרשאה בפועל, גם בלי שנתנו את הסכמתם המפורשת. בלשונו של הרצל: "שעה שרכושו של אדם חסר אוניס נתון בסכנה, רשאי כל אדם לבוא להצילו. זהו הגסטור, מנהלם של עסקי זרים.

סוגה: עיון
קהל יעד: קוראי הגות שמרנית
מדף: ליד "הרצל" של עמוס אילון ו"הרצל" של שלמה אבינרי
לסיכום: קריאה מיניפוליטיבית ורשלנית בכתביו של אבי הציונות המדינית

מדינה יהודית: הרצל ואתגר הלאומיות

יורם חזוני

עורך אחראי: צור ארליך.
הוצאת סלע מאיר, 222 עמודים, 94 שקלים

אין לו שום ייפוי כוח, כלומר שום ייפוי כוח מידי אדם. ייפוי כוחו בא לו מכורח עליון". עוד כתב: "המדינה קמה מתוך מלחמת הקיום של העם. במלחמה זו לא ניתן להשיג תחילה בדרך המקובלת ייפוי כוח תקין... על כן חובש הגסטור בפשטות את הכובע והולך בראשו". הרצל מציע אפוא להשתמש בחוק מתחום המשפט הפרטי ולהעבירו לתחום המשפט החוקתי: כשם שהיחיד יכול למנות עצמו כגסטור כדי לעזור לרעהו בשעת צרה, כך הגסטור נחלץ להצלת בני עמו בשעה שאין ביכולתם להיגייג את עצמם וכך מתקבעת סמכותו.

האם הרצל מתגלה כאן כהוגה דעות מקורי? ריי התשובה שלילית. הרצל שאב השראה מגיישה פילוסופית צרפתית, שהיתה מקובלת במקום ובזמן שבהם ניסח את תוכניתו למדינת היהודים. רעיונות אלה נוסחו על ידי לאון בורזואה, שהיה ראש ממשלת צרפת לזמן קצר בין נובמבר 1895 לאפריל 1896. הרצל, למעשה, הלך בעקבותיו, גם בעניין הזה וגם בתחומים אחרים (בהם המשנה הככלית ה"סולידרית" שהציע בכמה מקומות).

הסעיף שבו הרצל מתווכח עם רוסו עומד במרכז ספרו של חזוני. רוסו טוען באמנה שכל בני האדם שווים כיחידים, עוד לפני היווצרותו של עם, בעוד שהטעון של הרצל כולל את מושג העם כבר בראשית התהליך. בעולם הדיכטומי-פשוט של חזוני, מאחר שרוסו נשען על הנחה אוניברסלית, מרגע שהרצל מתווכח עמו ומניח שיש עם הקודם לשלטון, הרי שזה סימן שהרצל היה נגד רעיונות ליברליים-אוניברסליים. חזוני אפילו לוקח את זה צעד אחד קדימה: כל מי שמאמין באוניברסליות נוסח רוסו הוא בהכרח גם בעד איחוד אימפריאליסטי של האנושות – וזה כמובן כבר חיבור קונספטואלי רופף למדי.

טיעונים אלה קלושים שכן הוויכוח של הרצל עם רוסו הוא נקודתי. הוא נוגע לשאלת הצדקת השלטון ולשאלת תזמון הקשר המשפטי בין העם למנהיגיו. הלאומיות של הרצל ממלאת תפקיד

25.38x28.16	2/2	61	עמוד	גלריה - הארץ	04/12/2020	75372444-6
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790						

פסל הרצל שיצר אורי ליפשיץ במחלף הסירה בהרצליה. מחזאי שנהפך למפיק של הפוליטיקה היהודית צילום: תומר אפלבאום

להעניק חשיבות מוסרית עליונה לכוונתו המקורית של הרצל (הוא לא היחיד שעושה זאת. גם מימין וגם משמאל מנכסים את הגותו), ולטעמו, אם כוונתו המקורית הייתה רחוקה מהמחשבה הליברלית, אז גם הציונות ומדינת ישראל צריכות להתרחק ממנה ולהתקרב לעמדת "חוזה המדינה".

חזוני טוען שכחברה בישראל אנחנו נדרשים להכריע עתה במענה על השאלה: "האם לזנוח את האידיאלים הפוליטיים של אבותינו או לשוב אליהם", ולכן, "אם אנו מעוניינים לקבל החלטה נכונה, עלינו להכיר את סיפורו של בנימין זאב הרצל, ואת משנתו המדינית אשר צמחה מתוך סיפור זה". ואלם, חזוני אינו מתאר בפני הקוראים מהי המסורת היהודית, הייחודית והפרטיקולרית, שאמורה לשמש תשתית רעיונית ומוסרית למדינת ישראל. על פי חזוני, לצד משנתו של הרצל, הכל צריך להישען על הרעיונות הנשגבים של המקרא (שכמובן אינם מנוסחים במפורש במקרא, אלא נתונים לפרשנות ודרשנות), אולם לא ברור למי ניתנה הוכחה או הסמכות לקבוע אילו פרקים וערכים במקרא מייצגים את המסורת היהודית.

למען האמת, מלבד הישענות על כך ש"הרצל אמר", כלומר, מלבד המחויבות הפרשנית השמרנית לדברי הרצל, הטיעון המרכזי של חזוני בספר הנוגע להצדקת העמדה הלאומית-שמרנית נשען על "שיח של מנצחים": מפלגות לאומיות מהימין הולכות וצוברות פופולריות ומנצחות בבחירות במדינות רבות, בריטניה עוזבת את האיחוד האירופי, דונלד טראמפ (עד הבחירות האחרונות) – הספר פורסם לפני ניצחונו של ג'וזף ביידן) הרים תרומה להחזרת אמריקה לגדולתה", וחוק הלאום עבר בישראל. העולם נהפך לימני ומאס בשמאל, וזו ההוכחה לצד דקת הדרך של השמרנות ולכישלון הליברליזם. כך, ויכוח עקרוני וחשוב כל כך מתבסס על טיעונים של יחסי כוחות, מנצחים ומפסידים, המצטרפים לקריאה הרשלנית והמניפולטיבית של הרצל. ■

מרכזי בהקשרים אחרים, אולם כאן אזכור "העם" כלל אינו נוגע להקשר הלאומי היהודי ההיסטורי הפרטיקולרי, אלא לשאלה מה קודם למה – האם העם בוחר את ההנהגה או ההנהגה באה להציל את העם – כחלק מתוך שיח פילוסופי שנדרש לדון ברעיון האמנה של רוסו. דווקא בהקשר הזה, הזיקה של הרצל להגות הצרפתית חשובה. כפי שתיאר זאת כבר בורז'ואה, היסוד לכל חברה אינו "עם", אלא אינדיבידואלים חופשיים, כלומר – בני אדם הכורתים ביניהם ברית מתוך רצון חופשי. רוסו סבר שבמעבר מהמצב הטבעי למצב האזרחי נוצר "אני קיבוצי" שרצונו הוא "הרצון הכללי" ולא סך הרצונות של בני האדם. בשונה ממנו, התיאוריה של בורז'ואה והרצל נשענת על עמדה ליברלית מובהקת, ועל פיה ביסוד המדינה עומדים יחידים ולא העם או כל קולקטיב אחר. היא משתלבת היטב עם דבריו של הרצל על מקומו וחזיותו של היחיד בחדרה ובמדינה. כלומר, הרצל נטוע עמוק בתוך מחשבה ליברלית מובהקת. עמדתו ליברלית יותר מזו של רוסו והפוכה לחלוטין לדמות שמוצגת בספרו של חזוני.

לעתים נדירות, חזוני מודה בקושי להציג את הרצל כמי שמתנגד לליברליזם. כך, למשל, הוא מודע לכך שבספרו "אלטנוילנד", שיצא לאור ב-1902, מתאר הרצל את הערכים בארץ ישראל כאזרחים שווים במדינה. חזוני קובע שספר זה הוא לא יותר מאשר "חזון אוטופי", שהרצל כלל לא התכוון אליו או רצה לממשו, זאת אף שהרצל כתב ברומן ש"אם תרצו אין זו אגדה" ואף הספר, כפי שהרצל כתב לעצמו ולאחרים, לא נועד לתאר את אחרית הימים, אלא נוגע בהווה, בכאן ובעכשיו.

הקריאה של חזוני היא פונקציונלית. היא דומה לאופן שבו מפרשים שמרנים אמריקאים רבים את כתביהם של "האבות המייסדים" של ארצות הברית, ועל פיו יש לקרוא את החוקה האמריקאית בהתאם לכוונות ולקו האידיאולוגי של מנסחיה. חזוני מבקש